

С.Е. Мубаракова

«Alikhan Bokeikhan University», Семей, 070000, Қазақстан

**ҚОҒАМДЫҚ СТЕРЕОТИПТЕР МЕН ТЕҢСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ
(Ш. БЕЙСЕНОВА, Р. МҰҚАНОВА, А. КЕМЕЛБАЕВА, М. ОМАРОВА
ШЫҒАРМАЛАРЫ ЖЕЛІСІНЕН)**

Мақалада қазіргі замандағы әлеуметтік мәселелердің бірі, әрі өзектісі ретінде қоғамдағы негізгі стереотиптер мен қатар теңсіздік мәселесі қарастырылған. Зерттеу нысанында Шәрбану Бейсенова, Роза Мұқанова, Айгүл Кемелбаева, Мадина Омарова сынды жазушыларымыздың шығармаларынан әйелдердің қоғамдағы қиындықтары, олардың жеке тұлға ретінде қалыптасу жолы, теңсіздік мәселелері суреттелінеді. Зерттеу барысында қоғамдағы стереотип түрлерінің бөліну кезеңдері, салыстырмалы әдістері де қарастырылады. Мақала мақсаты – әдеби шығармалардағы феминизм мәселесі, сондай-ақ әлеуметтік стереотипті терең талдау арқылы, оның қоғамдағы себептері мен салдарын анықтау. Әдебиет – ол қоғамның айнасы. Әдеби шығармаларда қалыптасып жатқан негізгі идея мен түйінді ойларды, әлеуметтік құбылыстар мен теңсіздік мәселесінің тереңділігін әрі жан-жақтылығын зерттеу. Әлеуметтік теңсіздік мәселесі әдебиет саласында әрдайым маңызды тақырыптардың бірі болып келеді. Қоғамда болып жатқан әртүрлі мәселелерге әділетсіздікке қарсы күреске үндеудің тиімді құралы ретінде де қызмет етеді. Қазіргі қазақ әдебиетіндегі нәзік жандылардың жыршысы Шәрбану Бейсенованың «Сүзгенің соңғы күндері», «Қазақтың қыздары» шығармалары, Роза Мұқанованың «Мәңгілік бала бейнесі» пьесасы, Айгүл Кемелбаеваның «Қара қыз» повесі, Мадина Омарованың «Аққу арман», «Түнгі аспан» сынды шығармалары әйел адамының қоғамдағы орны, тұрмыстық жағдайына, эмоционалдық және психологиялық күйлерін тереңдей суреттеген. Шығарма желісінде әйел жазушыларының типтік образдарды қалай қалыптастырғаны, ұқсастықтары, салыстырмалы түрінде беріледі. Мақалада адамзат тарихындағы негізгі кезеңдеріндегі әлеуметтік мәселелер, соның ішінде теңсіздік, стереотип мәселелерін қозғау арқылы шығарма желісі арқылы қоғамды жақсартуға, өзгертуге ықпал ететіні айдан анық.

Кілт сөздер: стереотип, теңсіздік мәселесі, феминизм, типтік образ, әлеуметтік теңсіздік.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қоғам дегеніміз – халықтың бір-бірімен өзара байланысып, бірлесіп өмір сүретін әлеуметтің үлкен құрылымы. Ол күрделі жүйе ретінде көптеген бөлшектерден тұрады: адамдар, әлеуметтік қауымдасулар, әлеуметтік институттар және әлеуметтік ұйымдар [1, 211]. Жалпы қоғамда әртүрлі әлеуметтік топтар, ұлттар, әртүрлі діни ағымда жүрген халық бар, олардың мүдделері арқылы әлеуметтің көзқарасын, ойын қалыптастыратын өмір ағымын ілгері жылжытатын құрылымды қоғам деп атаймыз. Қазіргі уақытта әйелдер мен ерлердің рөлдері туралы дәстүрлі стереотиптердің өзгеруі немесе бұзылуы аясында пайда болған гендерлік теория тек әлеуметтанулық зерттеулерде ғана емес сонымен қатар әдеби сындарда маңызды рөл атқарады [2].

Сонымен қатар, әдебиет саласында қоғамдық мәселелерді, жүйелі түрде қалыптасуын қадағалайтын әдебиет жанашырлары да бар. Ол дегеніміз өздерінің жазған туындылары арқылы халықтың көзін ашуға, оятуға, болып жатқан келеңсіз жағдаяттарды шешуге өздерінің күш-қуатын, жігерін аямайтын ақын жазушыларымыз жетерлік. Соның ішінде әйел адамының өмірін жырлай білетін, қорғай білетін, қаншалықты қоғамда алып жатқан рөлін көрсете білетін біздің батыр жазушыларымыздың саны өте көп. Мәселен қандай жағдайда болмасын әйел адамның рөлі әрқашанда әртүрлі және кейбір жағдайларға байланысты өзгеріп отырады. Әйел

қырық жанды деп бекер айтпаған. Яғни, ол дегеніміз біріншіден әпке, ана, жар, болашақта болатын ақжаулық әже қатарын атаймыз. Ал ұлттық әдебиеттануда көркемдік тұрғыдан хакім Абайдың поэзиялық туындылары ер мен әйелдің гендерлік ерекшеліктері ашып көрсетілетін, олардың әлеуметтік гендерлік мәртебесі айқын танылатын поэзиямыздағы әдеби тенденциялық құбылыс саналады [3].

Әлемнің әр аймағын алып қарасақта, нәзік жандылардың өмірге араласу деңгейі әр түрлі. Дегенмен, әйел адамның рөлі тек ғана отбасылық жағдаймен шектеліп ғана қоймайды сондай-ақ қоғамның дамуына ықпал ететін белсенді мүшелер тобын атаймыз. Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А. Кемелбаева, М. Омарова сынды әйел жазушылары өздерінің шығармаларында нәзік жандылардың негізгі стереотиптерін көрсетеді.

КІРІСПЕ

Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А. Кемелбаева, және М. Омарова – қазақтың маңдайына біткен жарық жұлдыздары. Әдебиет саласына өздерінің үлкен үлестерін қосқан сондай-ақ қоғамда ерекше орын алған әйел тұлғалар. Әрқайсысын жеке-жеке қарастырсақта өз саласында белгілі жетістіктерге жеткен, және әлеуметтік, мәдени мәселелерге қатысты өздерінің ойларын ашық түрде білдіретін және әйел адамының қоғамдағы рөлі туралы өз көзқарастарын дәлелді түрде көрсеткен тұлғалар. Тұлғаларымыз арқылы біз нәзік жандылардың қоғамдағы орнын, рөлін сонымен қатар әлеуметтегі мүмкіндіктерін қалай өзгертуге болатындығы туралы түсінік ала аламыз.

Қазіргі қазақ әдебиетінде әйелдердің қоғамдық рөлі мен гендерлік теңдік мәселесін тереңінен қозғаған көрнекті қаламгерлердің бірі – Шәрбану Бейсенова. Ол қазақ қоғамындағы әйел тұлғасының тарихи және заманауи болмысын ашып көрсетуге зор үлес қосқан жазушы ретінде танымал. Көркем шығармалары мен публицистикалық еңбектерінде әйелдердің әлеуметтік белсенділігі, құқықтық мәртебесі, тұлғалық қалыптасуы мен рухани ізденісі ерекше орын алады. Ш. Бейсенованың шығармаларында нәзік жандылардың ішкі жан-дүниесі, рухани әлемі, өмірлік күресі мен әлеуметтік шынайылығы көркемдік тұрғыдан кеңінен сипатталады. Жазушы әйел адамын тек отбасы шеңберіндегі ана, жар бейнесінде ғана емес, сонымен қатар қоғамның белсенді мүшесі, күрескер, ойлы әрі білімді тұлға ретінде бейнелеуге ұмтылады. Жазушының шығармашылық ұстанымында әйелдің өзін-өзі тануы, білім арқылы биіктеуі және қоғамдық өмірге белсенді араласуы негізгі идея ретінде алдыңғы қатарға шығады. Шәрбану Бейсенова шығармашылығының өзегін әйел теңдігі мәселесі құрайды. Ол гендерлік әділетсіздікке қарсы көзқарасын ашық білдіріп, әйел құқығының сақталуы мен кеңеюіне үн қосады. Мәселен, оның «Ана махаббаты» атты көркем туындысы – аналық сезім, әйел болмысы мен ана болудың философиялық мәнін терең пайымдаған шығарма. Бұл еңбекте жазушы ана махаббатының табиғи және рухани негіздерін, қоғамдағы ананың орны мен әлеуметтік беделін терең сараптай отырып, ананың бейнесін биік адамгершілік мұрат тұрғысынан сипаттайды. Аталған шығармада ана образы арқылы әйел адамның ішкі қайшылықтары, рухани жан дүниесі мен өмірлік ұстанымдары кеңінен ашылады.

Жазушы бұл туындыда қоғамдағы әйел бейнесіне қатысты қалыптасқан стереотиптерді сынға алып, аналықтың биік мәнін жаңаша пайымдауға шақырады. Шығармадағы негізгі идея – аналық махаббаттың адам өміріндегі шешуші рөлі мен оның адамгершілік, рухани құндылықтарды қалыптастырудағы маңызын көрсету. Жалпы алғанда, Шәрбану Бейсенова шығармашылығы – қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесін жаңа қырынан тануға, оның әлеуметтік, мәдени және рухани мәнін терең түсінуге бағытталған көркем әрі қоғамдық маңызды туындылардың қатарына жатады. Жазушының көркемдік әлемі арқылы қазақ қоғамындағы әйел затының орны мен құқығы жайлы терең пайымдаулар жасауға мүмкіндік туады.

Белгілі жазушы және қоғам қайраткері Роза Мұқанова – шығармашылық мұрасында әйел тұлғасының еркіндік жолындағы күресін тереңінен бейнелеген қаламгер. Оның прозалық және драмалық туындыларындағы әйел кейіпкерлері тек тұрмыстық шеңберде қалып қоймай,

қоғамдағы өз орнын табуға, тұлғалық еркіндікке қол жеткізуге ұмтылатын жігерлі бейнелер ретінде сипатталады. Роза Мұқанова өз шығармаларында әйел бейнесін дәстүрлі әлсіз, бағынышты кейіптен гөрі рухани жағынан мықты, батыл әрекетке қабілетті, ішкі ерік-жігері жоғары тұлға ретінде танытады. Жазушының қаламынан туған кейіпкерлер — еркін ойлы, қайсар мінезді, өз тағдырын өзі шешуге ұмтылған заманауи әйелдер. Бұл көркемдік ерекшелік Роза Мұқанованың шығармашылық бағытындағы негізгі ұстанымдарының бірі болып табылады. Жазушының туындыларында әйел адамның қоғамдағы орны, әлеуметтік теңсіздік, гендерлік әділетсіздік мәселелері кеңінен қозғалады. Жазушы әйел кейіпкерлерін тек үй шаруашылығына тәуелді етіп көрсетпейді, керісінше оларды қоғамдық қатынастарға белсенді араласатын, өз пікірі мен көзқарасы бар, дербес ойлай алатын азаматтық болмысы қалыптасқан тұлғалар ретінде бейнелейді. Р.Мұқанова әйелдердің ішкі еркіндігі мен рухани тәуелсіздігіне баса назар аударады, бұл бағытта оның шығармаларындағы әйелдер образы батырлық пен ерліктің көркем көрінісіне айналған. Жалпы алғанда, Роза Мұқанованың шығармашылығында әйел мәселесі — тек гендерлік теңдік тұрғысында ғана емес, рухани азаттық пен тұлғалық қалыптасу тұрғысынан қарастырылады. Ол әйел кейіпкерінің күрделі ішкі жан дүниесін, әлеуметтік ортадағы орнын және өзгермелі қоғамдағы бейімделу үдерістерін терең психологиялық және философиялық тұрғыдан ашады. Осы арқылы жазушы қазақ әдебиетінде әйел бейнесінің жаңа, кемелденген типін қалыптастыруға зор үлес қосып отыр.

Қазақ әдебиетінде өзіндік көркемдік стилімен, терең психологиялық пайымымен және қоғамдық мәселелерді жіті бейнелеуімен ерекшеленетін қаламгерлердің бірі — жазушы, әдебиеттанушы Айгүл Кемелбаева. Оның шығармашылығы ұлттық болмысты, рухани құндылықтарды және тарихи сана мен жынысаралық теңдік мәселелерін көркемдік тұрғыдан терең зерделеуімен құнды. Айгүл Кемелбаева — қазақ әдебиетінде әйелдің рөлі мен болмысын жан-жақты ашып көрсеткен қаламгерлердің алдыңғы легінен орын алады.

Жазушы шығармаларында әйел адамның әлеуметтік, рухани және мәдени кеңістіктегі орны, тұлғалық еркіндігі мен өзін-өзі тану процесі негізгі көркемдік желі ретінде көрініс табады. Оның кейіпкерлері — ішкі ерік-жігері мықты, рухани ізденіске бейім, өз болмысын тануға және қалыптастыруға ұмтылатын күрделі психологиялық бейнелер. Жазушы әйел табиғатына тән нәзіктік пен рухани тереңдікті шебер суреттей отырып, олардың заманауи қоғамдағы күрделі жағдайларға бейімделу қабілетін, әлеуметтік рөлдерінің кеңеюін бейнелейді. Айгүл Кемелбаева шығармашылығында гендерлік теңсіздік пен әлеуметтік әділетсіздік мәселелері де өткір көтеріледі. Оның кейіпкерлері — еркін ойлы, өз тағдырын өзі шешуге талпынатын, қоғаммен тең дәрежеде қарым-қатынас орнатуға ұмтылатын әйелдер. Бұл әйел образдары тек дәстүрлі тұрмыстық шеңбермен шектелмей, кәсіби, мәдени және қоғамдық кеңістікте өзіндік орнын айқындауға тырысады. Мұндай көркемдік шешімдер арқылы жазушы қазақ әдебиетінде әйелдің жаңа типін — интеллектуалды, дербес, еркін тұлға бейнесін ұсынады. Сонымен қатар, Айгүл Кемелбаеваның прозалық туындыларында әйел адамның ішкі әлемі мен психологиялық жай-күйі нәзік те терең сипатталады. Жазушының баяндау стилі — лирикалық-психологиялық сипатқа ие, ол әйел бейнесін ұлттық болмыс, тарихи жады және заман талабымен сабақтастыра отырып бейнелеуге негізделген. Оның кейіпкерлері арқылы қазақ әйелінің өткені мен бүгіні, тарихи естелік пен қоғамдық жады көркемдік тұрғыда жаңаша сипатқа ие болады. Жазушының әдебиеттегі орны — қазақ прозасына әйел мәселесі мен гендерлік дискурсты енгізіп, оны терең көркемдік-философиялық деңгейде қарастыра білген қаламгер ретінде бағаланады. Оның шығармалары әдебиеттану, гендерлік зерттеулер және мәдениеттану салаларында зерттеуге тұрарлық маңызды туындылар қатарында.

Әйел тақырыбына терең үңіліп, оны әдебиет, мәдениет және қоғамдық дискурс тұрғысынан жан-жақты талдаған жазушылардың бірі — Мадина Омарова. Ол әдебиет пен өнер саласындағы нәзік жандылардың рөліне, олардың тұлғалық қалыптасуына, рухани-мәдени дамуына ерекше мән беріп, бұл бағытта құнды шығармалар мен зерттеулер жазып жүрген қаламгер. Мадина Омарова — әйел бейнесін тек көркемдік образ ретінде ғана емес,

сонымен қатар әлеуметтік-философиялық категория ретінде зерттеген қаламгер ретінде ерекшеленеді. Оның шығармашылық және зерттеушілік еңбектерінде әйел адамның білімге ұмтылысы, еңбек арқылы өзін-өзі дамытуы, қоғамдағы орны мен еркін тұлға ретінде қалыптасу мәселелері басты тақырыптар қатарында қарастырылады. Жазушы гендерлік стереотиптер мен әлеуметтік тосқауылдарды сынға ала отырып, әйелдің рухани және зияткерлік әлеуетін ашуға бағытталған идеяларды ұсынады. Бұл тұрғыда ол әйелдің тек тұрмыстық өмірмен шектелмейтінін, керісінше, өнерде, ғылымда, мәдениетте белсенді субъект ретінде танылуы қажет екенін айқындайды.

Мадина Омарова өз шығармаларында нәзік жандылардың ішкі жан әлемін, олардың психологиялық және әлеуметтік күйзелістерін, қоғамдық рөлін шебер бейнелей отырып, әйел табиғатының тереңдігін көркемдік тәсілдер арқылы айқын аша біледі. Оның кейіпкерлері — заман талабына сай жаңаша ойлайтын, өз өмірінің толыққанды субъектісі болуға ұмтылатын тұлғалар. Бұл кейіпкерлердің бейнесі арқылы жазушы әйел адамның өмірлік белсенділігін, рухани ізденісін және интеллектуалдық өсуін көркемдік тұрғыдан нақты әрі сенімді түрде суреттейді. Сонымен қатар, Мадина Омарова қоғамдық және мәдени кеңістіктегі әйелдің орнына қатысты қалыптасқан стереотиптер мен патриархалды түсініктерге қарсы көзқарасын ашық білдіреді. Оның әдеби-көркем және ғылыми-публицистикалық еңбектері әйел теңдігі мен құқықтарының қорғалуына, олардың шығармашылық және ғылыми әлеуетінің кеңеюіне бағытталған. Осылайша, қаламгер өзінің шығармаларында әйел затының ішкі еркіндігін, кәсіби дамуын және тұлғалық кемелденуін негізгі құндылық ретінде көрсетеді. Жалпы алғанда, Мадина Омарова — қазіргі қазақ әдебиетіндегі гендерлік мәселелерді көркем және ғылыми тұрғыда ұштастыра отырып, әйел рөлін жаңаша пайымдаған қаламгер. Шығармашылығы қазақ әдебиетінде әйел бейнесінің әлеуметтік, мәдени және философиялық қырларын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және әдеби-мәдени дискурстағы гендерлік теңдік туралы ой-пікірлердің дамуына елеулі үлес қосып отыр.

Әлеуметтануда қоғамдық стереотип — әлеуметтік топтар, этностар, жыныстық және жас ерекшелігі бар қауымдар жөнінде қоғамда қалыптасқан тұрақты әлеуметтік ұғымдар мен бағалаулар жүйесі. Ол әлеуметтік тәжірибенің ықпалымен, тарихи және мәдени контекст аясында пайда болады. Қоғамдағы рөлдер мен мәртебелерді бекіту, әлеуметтік құрылымды реттеу қызметін атқарады. Стереотиптер қоғамда қалыптасқан құндылықтарды, дәстүрлерді және нормаларды тасымалдаушы сипатқа ие. Мәселен, «әйел — отбасының ұйытқысы», «ер — асыраушы» деген стереотиптер әлеуметтік институттардың (отбасы, еңбек, білім беру) қызметінде көрініс табады. Яғни әлеуметтану үшін стереотип — қоғамдық санадағы әлеуметтік құбылыстарды біркелкі қабылдау тәсілі.

Психологияда қоғамдық стереотип — адамның белгілі бір топ өкілдері туралы когнитивтік схема ретінде түсіндіріледі. Ол жеке адамның қабылдау, ойлау, есте сақтау механизмдері арқылы қалыптасады. Стереотип — танымды жеңілдету құралы: адам белгісіз тұлға туралы ақпаратты топтық категория арқылы тез қорытынды жасайды. Дегенмен, бұл когнитивтік үнемділік көбіне қателікке, теріс бағалауға (мысалы, нәсілдік немесе жыныстық дискриминацияға) әкеледі. Психологиялық тұрғыдан алғанда, стереотип эмоциялық реңкке ие, яғни адам белгілі бір топты көргенде автоматты түрде жағымды немесе жағымсыз эмоциямен байланыстырады. Яғни психология үшін стереотип — жеке тұлғаның ойлау жүйесіндегі әлеуметтік топты қабылдаудың жеңілдетілген когнитивтік моделі.

Әлеуметтану қоғамдық стереотипті әлеуметтік құрылым мен мәдениет шеңберінде қарастырады, оны қоғамдағы рөлдер мен нормаларды реттеуші әлеуметтік құбылыс ретінде түсіндіреді. Психология қоғамдық стереотипті жеке адамның санасында қалыптасатын когнитивтік және эмоциялық схема деп таниды, оны жеке қабылдау ерекшеліктерімен байланыстырады. Осылайша, қоғамдық стереотип — әрі қоғамдық сана феномені (әлеуметтану тұрғысынан), әрі жеке когнитивтік-психологиялық механизм (психология тұрғысынан) қарастырады.

Әйел адамына байланысты қоғамда стереотиптер өте көп. Кейбір жағдайларда бұндай қағидалар нәзік жандылардың құқықтарын шектеп жатады.

1. Әйелдер тек үй шаруасымен ғана айналасуы керек.

Қоғамдық стереотип: Әйелдер тек ана, жар болуы тиіс. Тек ғана үй шаруасына, ас үйге және балалардың мәселелерімен айналасуы қажет.

Негізгі ой: Нәзік жандылар тек отбасылық міндеттерді орындап, қоғамға мүлдем араласпауы керек. Қалыптасқан негізгі стереотип әйелдердің кәсіби дамуын, білім алуын жеке ортаның болмауы өмірге деген белсенділігін шектейді.

Шындық: Қоғамды қарайтын болсақ әйелдер көптеген мамандықта қызмет атқарады. Қай салада көрмесенде негізгі рөл атқарады. Мысалы: саясатта, ғылымда және мәдениетте.

2. Әйелдер эмоциялық және әлсіз

Стереотип: Нәзік жандылар өте эмоцияналды, әлсіз және қорғансыз болып келеді.

Негізгі ой: Әйелдер қандай ортада болса да өз еркілерімен шешім қабылдауда рационалды емес, олар тек сезімдеріне сүйенеді деген пікір қалыптасқан.

Шындық: Көп жағдайда әйелдер өздерінің байсалдылықтары мен өте ойлы, әрі ұтымды шешім қабылдай алатын тұлғалар болып табылады. Нәзік жандылар көбінесе стресстік жағдайларда тиімді әрекет ете алады сондай-ақ асықпай ойланып бір шешімге келе алады. Осындай қоғамдық стереотиптер әйел адамдарын жиі шектеп жатады. Теңсіздік мәселелері бірден үлкен көрініс табады.

Ғылыми мақаланың мақсаты – қоғамдағы теңсіздік мәселесін және стереотиптік жүйелерді Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А. Кемелбаева, М. Омарова сынды жазушыларымыздың шығармаларынан қарастырып әдеби талқылама жасау.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Зерттеу жұмысымының барысында қоғамдық стереотиптердің түрлерін, бөліністерін жүйеледік, әйел адамының қоғамда құрайтын негізгі аспектілерін, тәсілдері мен әдістердің жиынтығын қарастырдық. Зерттеу барысында теориялық әдіс арқылы қоғамдық стереотиптер мен теңсіздікке қатысты әртүрлі философиялық және әдеби теориялық негіздеріне талдау жасадық. Сондай-ақ теориялар мен көптеген концепциялар қарастырылды.

Контент-талдау (мазмұнды талдау) әдісі арқылы қоғамдық стереотиптің теңсіздікке қарсы көрінісін зерттедік. Шәрбану Бейсенова, Роза Мұқанова, Айгүл Кемелбаева және Мадина Омарова шығармаларында кездесетін стереотиптер мен теңсіздік мәселелерін зерттеу үшін контент-талдау әдісін қолдандық. Бұл әдіс арқылы шығармадағы әйелдердің қоғамдағы орны туралы көзқарастарды ашуға мүмкіндік береді.

Мәдениеттанулық әдіс әдебиет саласында маңызды әрі негізгі аспект түрінде қарастырылады. Бұл әдіс арқылы қоғамдық стереотиптердің қалыптасу себептері мен мәдени құрылымдағы әсерін зерттедік. Мысалы айтатын болсақ нәзік жандыларға қатысты стереотиптердің тарихи маңыздылығы және мәдени контекстегі пайда болуын, олардың әдебиетте қалай көрініс табатынын зерттедік.

Әлеуметтік зерттеу әдісі арқылы шығарма желісіндегі пайыздық өлшем мәселелерін зерттеу үшін қолдандық. Бұл зерттеу әдісі шығармадағы кейіпкерлердің маңыздылығын нақтылау үшін сұхбаттар, сауалнамалар, фокус-топтар сияқты құралдарды пайдаландық.

НӘТИЖЕЛЕР

Қоғам түсінігі көптеген салаларда қолданыс табады. Социологияда, әдебиетте, тарихта, мәдениетте және т.б. Қоғамды құрушылар ол – халық. Мысалы атақты зерттеуші Платон қоғам мен мемлекеттің ара жігін ажыратқан болатын. Сондай-ақ, Австралия елінде әйелдерге арналған «жазушы» ұғымы немесе «әйелдер жазу» идеясы 2000 жылдарда ғана дами бастаған [4]. Әдебиет саласында да көптеген жазушылар, ақындар негізгі стереотип түрлерінде айтып кеткен. Әдеби шығармаларда қоғамдық стереотиптер және теңсіздік мәселелері жиі кездесетін маңызды тақырыптардың бірі болып табылатынын байқадық. Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А.

Кемелбаева, М. Омарова сынды атақты жазушыларымыздың шығармаларынан әсіресе әйелдерге тән сыни ой-пікірлерді бейнелеген. Әлеуметтік байланыс, әлеуметтік әрекеттестік, әлеуметтік қатынастар, қауымдастық топтар жаңағы біз жоғарыда атап өткен шығармалар желісінен байқай аламыз.

Теңсіздік мәселесі – әсіресе, нәзік жандыларға қатысты көзқарас. Яғни, ерлер мен әйелдер арасындағы теңсіздік құқық пен жауапкершілік бөлінісін атаймыз. Сондай-ақ ол бірнеше аспектілерге бөлінеді. Ш. Бейсенованың «Сүзгенің соңғы күндері» шығармасынан әйел адамының батырлығы, ер қатарлы қызмет істей алуы шығарма желісінде суреттелген. Тарихи кезеңдегі әйел адамдарының көшбасшы болғаны, билікті қолға алатындығы жайындағы сюжет бейнеленген. Айталық, «Қобыланды батыр» жырында Құртқа нағашысынан қалған көк биені алып қалады. Ол көк биеден Тайбурыл туады. Құртқа Тайбурылды кішкентайынан бағып өсіреді. Бұл жердегі қорытынды әйел адамы, ер адамының ажырамас серігі, ақылшысы ретінде сомдалған. Тең дәрежелі қоғамдық мүше.

Әлеуметтік теңсіздік – қоғамдағы басты стереотип әйел адамы тек үй шаруашылығымен айналысу керектігі. Айгүл Кемелбаеваның «Ханымбике», «Қоңырқаз» шығармасын талдаған кезде тек бала күту тәрбиесімен ғана шектелген жоқ. Өмірдің берілген заңдылығына төтеп бере алатындығы суреттелді. Әйел адамының төзімділігі жайында, алдыға қойған мақсат мүдесінің бар екендігін бейнеледі. Кәсіби дамуына және өз құқықтарын жүзеге асыруына кедергі жоқтығын автор көрсеткен болатын.

«Әйел теңдігі» – осы екі ауыз сөз қазақ елінің рухани дүниесіне сонау XX ғасырдың соңында еніп, кеңестік тоталитарлық жүйенің қазақ халқын жаппай ұлтсыздандыру мақсатынан туындаған саяси тәсілдерінің бірі еді [5, 178]. Қыз баласы табиғатынан нәзік жанды болып келеді. Қазақта бір жақсы сөз бар: қыз баласы әкесіне жақын, немесе қызды қырық үйден тию деген нақыл сөздер.

ТАЛҚЫЛАУ

Жоғарыда айтып өткендей қоғамдық стереотиптер мен теңсіздік мәселесі қазіргі қоғамда маңызды әлеуметтік құбылыстар ретінде зерттеуді талап етеді. Бұл мәселелер, көбінесе, нәзік жандылардың жағдайында қарастырылғанда біраз күрделі. Шәрбану Бейсенова, Роза Мұқанова, Айгүл Кемелбаева және Мадина Омарова сынды жазушыларымыздың шығармаларында әйел теңсіздігі, әйелдерге қатысты қоғамдық мәселелер әртүрлі қырынан қарастырылып, әлеуметтік тұрғыдан өзгерістерге қалай ықпал ететіні де көрсетіледі. Авторлардың жазған шығармалары арқылы біз әйелдердің қоғамдағы алып жатқан рөлін, стереотиптер күресіндегі қиындықтарды және теңсіздік мәселелерін терең түсіну мүмкіндігіне ие бола аламыз.

Шығарма желісіндегі қоғамдық және теңсіздің стереотиптерді талқылау. Авторлардың шығармалары: Бейсенова Шәрбану Қонақбайқызының «Сүзгенің соңғы күндері», «Бозоқ ару», «Сүйенбике».

Шығарма желісінде кездесетін қоғамдық стереотиптер мен теңсіздік мәселелері: бұл туындыда автор әйелдердің қоғамдағы орнын, ішкі жай-күйін, отбасындағы тұрмыс-тіршілікті, қоғам арасындағы қатығыстарды бейнелейді. Теңсіздік мәселесі, әйел адамының психологиялық күйін суреттейді. Шығарманың басты кейіпкері – Сүзге. Қоғамның түрлі талаптарына қарсы тұра білген. Алайда әлеуметтік ортаға жағу үшін өзін жоғалтып алады, өзінің ішкі әлеміне үңілуді қояды. Шығармадағы басты принципі ретінде әлеуметтік қысымды көп көреді, сондай-ақ отбасын сақтап қалу үшін барлық күш жігерін салады. Алай да отбасы деп жүріп өзінің ішкі әлемін жоғалтып алады.

Шығарма желісінде Сүзге үшін ең бастысы – аналық міндет. Жеке өмірін қалыптастыру кезінде, әйел ретінде өзін-өзі түсіну мәселелері арасында үнемі қақтығыс болып тұрады. Қоғамдағы теңсіздік мәселесі Сүзгенің күнделікті өміріндегі ауыртпалықтарды одан әрі күшейтеді. Ол тек балалары мен отбасы үшін өмір сүреді.

«Сүзгеннің есіне не түспеді дейсіз?.. Баласының жоқтығы бүгін анық батқандай. Ханның жыл сайын бала тауып беріп отырған ханымдарының бағы айрықша екен-ау. Бүгін соны ұқты. Олардың мәртебелерінің жоғарғы болатын жөні бар. Солардың ішінде, басқаларына қарағанда, Сүзгемен тату болғылары келетіндері де бар болатын. Үлкен ханымның көзін ала беріп, бұған үйіріліп, бүйректері бұрып тұратын. Солардың бірінің Алтынай атты қыз баласына мұның пейілі түсіп, өлердей жақсы көрген. Бауырына салып алғысы еңліп, қиылып қанша сұрағанымен анасы үлкен ханымнан аса алмаған. Үлкен ханым илікпей-ақ қойғаны. Сәбиді бермек түгіл, бұған жақындатпауға тырысатын... Басы бүтін бермегенмен, тым құрығанда анда-санда алыпкеліп, ойнатып, алданыш етуге қимады ғой. Өз маңдайына бермеген соң кісіден бала сұрау бекер...» [6, 300]. Шығарманың соңына қарай, Сүзге өзінің өмірінің мәнін түсінеді. Ол өткен өміріне шолу жасап, бағалай бастайды.

Жоғарыда айтып өткендей балаларының міндетін, қоғамда өмір сүру талабын өзгертуге ат салысады. Келесі кезекте «Сүйенбике» романы. Бұл туынды «Сүзгенің соңғы күндері» атты шығармалар топтамасына жататын бөлігі. Роман желісінде қазақ қыздарының тарихи тағдырына, өміріне арналған. Шығармада автор батыр аналардың күрескерлік бейнесін, сондай елдің тұтастығы үшін күрескерлігін бейнелейді.

«Сүйенбике» – негізгі қайсар әрі батыр кейіпкер. Романда қазақ қыздарының ержүректігін, қоғамның негізгі стереотиптеріне қарсы тұра білген әлеуметтік кезеңдерді суреттеген роман. Сондай-ақ ұлттық мәдениет пен әйелдің орны сипатталады.

«Бозоқ аруы» – нәзік жандылардың бейнесін суреттейтін шығарма. Бұл туынды да қазақ даласының ежелгі кезеңінен бастау алып келе жатқан, елдің мәдениеті мен тарихына елеулі үлес қосатын арулардың тағдыры мен ерлігін баяндайды. Роман-эссе форматында жазылған. Шәрбану Бейсенова әйелдер бейнесін тек отбасы шеңберінде ғана емес, ұлттың тағдырына ықпал еткен тарихи тұлғалар ретінде көрсетеді.

Шығарма желісіндегі қоғамдық және теңсіздің стереотиптерді талқылау. Жазушы Кемелбаева Айгүл Жолдасбайқызының «Ханымбике», «Қоңырқаз» әңгімесі.

Шығарма желісінде кездесетін қоғамдық стереотиптер мен теңсіздік мәселелері: бұл шығармада қоғамдық стереотиптің бір бөлігі көрсетілген. Яғни, бала мәселесі. Шығарма желісінде Малайдың ұлы Тінібек Қазанғап бидің қызына құда түсуге жаушы жібереді. Қазанғап сол кездің байы. Оның екі ұлы, бір қызы болады. Қызы өте ерке өскен, алайда қайсар мінезімен елге танылған. Ағалары сияқты атқада мінген, сол кездегі тұрмыс-тіршілікке де араласып тұрған. Ханымбикенің көріпкел қасиеті болады. Өзінің түсіне аталары аян беріп жеті бала дүниеге әкелесін деп айтады. Қыз өзінің әкесіне қарсы тұрмай Айтқожаға тұрмысқа шығады.

«Қазанғап би текті жерге қыз ұзатуға, сүйіндікпен құдандылыққа іші қарсы болғанымен, «Қыз бала өскен ұясына аз күн қонақ, ата салтымен ұлдан кем көрмей өсірдім. Қызым құтты орнына қонып, бақытын тапсын. Елдей мен Ес, екі ұлдың шын тілеушісі қарындас, үкілеп өсірген қарағым бұған не дер екен, әуелі соны сұрап білейін» деп шешесі арқылы қызының ойын білді» [7,214]. Шығарма желісінен байқайтын бір сәт, әкесіне құда түсуге келген жалшылар қызының қолын беруде сұрайды. Алайда әкесі бірден қызын бермей, анасы арқылы қыздың ойын білуді ұсынады. Байқайтын сәт сол жылдары жасы үлкен ақсақалдарға немесе бай адамдарға қыздарын бірден беріп жіберетін. Ал автор бұл әңгімеде сол кездегі айтыруды басқандай көзқараспен ұсынған. Теңсіздік мәселесін байқауға болады. Ер мен әйелдің өздерінің дауыс беру құқығының болуы.

Жоғарыда айтып өткендей бір мәселе бала жайында. Ұзақ жылдар бойы Ханымбике бала көтере алмай жүреді. Біраз халықта оларды сөз ете бастайды. Мәселен мына бір үзіндіге назар аударсақ: Рух пен жан бір емес. Жан – рухтың қабығы. Рух – Жаратушының жанға дарыған асыл сәулесі, кіршіксіз саф таза қуаты. Адам рухқа лайық іс қылмаса ақыры тұқымы азып құриды [7, 220]. Қарап отырсақ қоғамдық стереотип мәселесі. Егерде неше жыл отау құру арқылы бала болмаса, ер адамға басқа әйел әперу керек деген мәселені нақты байқауға болады. Бұндай жағдаят қазіргі біздің қоғам да үлкен мәселені көтеріп тұр. Әңгіме желісінің соңында Ханымбике неше жылдан кейін жеті перзентті дүниеге әкеледі. Әңгіме барысында қазақтың

салт-дәстүріне байланысты қыздары өздерінің аналарына ұқсап, ұлдары ел билеп қызмет атқарады. Аналары дүниеден өткеннен кейін балалары мұсылманшылдық дәріппен Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауи мазарының қасына апарып жерлейді. Басына құлпы тас орнатады. Мұндай құрмет иесі әйел адамының маңыздылығын айқын көрсете алады.

«Қоңырқаз» әңгімесіне келетін болсақ, бұл жерде де қоғамның көзқарасы айқын суреттелген. Яғни некесіз сәби жайында. Өзінің алдыға қойған бала арманынан бастартып, қаладан бір жола кететін Қаршыға қыздың бейнесі. Қаршығаның ағасы талай жылдар бойы нәресте сүймеген екен. Оның бар ойы өзінің қарындасының баласын бауырына басу. Сәбилі екенін білген жас Қаршыға өзінің ағасына хат жазады. Хатында сіздерді масқара қылмай кеткенім жөн деп қысқа қайырады. Алайда ағасы қарындасын ауылға шақырады. Көп ұзамай сәби дүниеге келеді. «Бала қырқынан шыққанда Қаршыға қызынан құдай болмаса адам айырмасын түсінді, ойша иемденіп, айналып-толғанып, бақыттан жасарып, кеткен аға-жеңгесіне бөпесін бермеуге бекінді» [7, 7], – деген үзіндіден Қаршығаның кішкентай бөбегін ағасына бермеуді жөн көргенін байқаймыз.

Бұл жерден байқайтын сәт автор өзінің кейіпкерін ешқашанда жалынышты күйде көрсетпеген. Батыр, байсалды, ер мінезін бірінші сатыға қойған. Тағдырдың жазмышына кейіпкерін көндіре білген. Алға ғана жылжуды бейнелеген. Ал қоғамның негізгі стереотипіне ашық көзбен қарасақ, бұндай жайтта жас қыздар өз-өздеріне қол жұмсаушеді немесе туған-туыстары ол қыздан бастартушеді. Әңгіменің барысына келсек Қаршығаның туған сәбиі мүгедектеу болады. Хорлан есімді қыз есейген сәтінде арқасынан өркеш пайда бола бастайды. Оны өзімен қатарлас жас балалар мазақ қылуды бастайды. Қаршығаныда қоғамдық орта сөз қылады. Жолда тапқан баласы мүгедек деген кемсіту сөздерді жиі естиді. Алайда, Қаршыға елдің сөзіне мән бермей өмір сүруін жалғастырады. Айгүл Кемелбаева осы туындысында сөзге тиек ететін қоғамдық стереотиптерді көрсету арқылы, нәзік жандылардың батырлығын, қайсарлығын суреттеуді де ұмытпайды. Шығарма желісінде автор мифтік тұрғыдан қыздың өркешінен қанат бітіріп, құс болып ұшып кететінін суреттейді. Ақырында анасы тұрмыс құрып, сәбилі болады. Бұл шығармада автор құстың бейнесін көрсеткен. Яғни, құс ол еркіндіктің белгісі, тазалықтың белгісі. Әрбір істің, қиыншылықтың артында әркезде жақсылық барын құстың символымен көрсеткен. Қоғамның мәселесіне төтеп бере алған Қаршығаның өмірі өзінің сахналық арманынан басында бастартады, некесіз сәбиді дүниеге әкеледі. Ал ақыр соңында қоғамдағы сөздерге мән бермей, ауылға келседе, некесіз сәбиді дүниеге әкелсе де, өз қалауына жете білген. Ауылда музыка пәнінен мұғалімдік қызметті де атқарады, екінші рет отау құрып, сәбилі де болады. Автор құстың белгісін жақсылықтың символы ретінде сүтетеген.

Шығарма желісіндегі қоғамдық және теңсіздің стереотиптерді талқылау. Жазушы Мұқанова Роза Қажығалымқызының «Мәңгілік бала бейне» әңгімесі желісінде кездесетін қоғамдық стереотиптер мен теңсіздік мәселелері: автор қоғамдағы қатігездікті, жетімдіктің сонша қиындылығын көрсеткен. Ләйлә – басты кейіпкер.

«Шіркін-ай, шіркін-ай десейші! Менен басқасының бәрі де бақытты, бәрі де көңілді. Бұл дүниенің бар бақыты оны екі мүшенің саулығында екен ғой. Көпке қиған бақыттың өзіне зар болған қандай сормандай едім. – Ләйлә той өтіп жатқан үйдің көңілді адамдарына қызыға қарады. Бұршақ-бұршақ болып төгілген көз жасын әлсін-әлсін ел көзінен жасырып сүрте берді. «Білемін, өспеймін. Құдырет-ау, басқа мазағың жетпегендей, әлі көрсетер қасыретің көп пе? Онан да біржола жоқ етіп неге жібермейсің. Неге, неге? Саған да керегім жоқ па, менің қасиетсіз бейнеме ыржалаңдап күлгің келе ме? Көңіліне басқа ермек таппай, мәңгі өспейтін қыз тағдырын қызықтайтын дедің бе?» [7, 106], – деп автор полигоннан зардап шеккен қыз тағдырын шебер бейнелейді. Ата-анасынан жастай айырылып, өзінің әпкесі Қатираның қолында тәрбиеленеді. Бұл әңгімеде қоғамның сыншыл көзқарастары, стереотиптері айқын бейнеленген. Қыз тағдырының ауыртпалығы. Жастайынан ауыр зардаптың дәмін сезіндірген қатыгез қоғам. Мысалы қазіргі қоғамда да жетімдерді елемейтін, оң көзқараспен қарамайтын әлеуметтік топтар қатары жоқ емес бар. Ләйлә есімді кейіпкер өзінің бала болып қалған

кейіпінен өте қатты қысылған жан, қоғамдық ортадан оны ысырып тастаған. Оның жай-күйі ешкімге керек емес болған. Тек бір сырласы айдың көркі болған. Айды өзіне сырлас қылған.

«Қыздың көзі жарқ етті. Қатира мырс етіп, айызы қанғандай қыздың аяқ-қолына сұқтана қарады. Ләйлә-қыз мүгедек денесіне сабырлық жинай алмай, ызаға булығып, қалшылдап барады. Қолы мен аяғына әлдекімнің көзі түсе қалса, қу жанын қоярға жер таба алмай намыстанып, есі шығатын. Мынау шамадан тыс үлкейіп бара жатқан егде қолдар мен жетілмей қалған аяғына ешкімнің көзі түспесе екен, байқамаса екен деп зар қағатын. Ал Қатира болса әдейі қақшып, шошына именіп, мұның жанды жеріне тие түскісі келгендей сұқтана, жиіркене көз тастады. Осындай Ләйлә-қыздың жаны шырқырап, жасырынар жер таппай алас ұрады» [8, 104], – бұл сюжетте тағы бір мәрте ойға келетіні мүгедектің ауыр ғалі ешкімге керек болмағаны. Әркезде өзінің әпкесі қыздың жарымжан екендігін бетіне басқанды жақсы көретіндігі. Алайда жас қыз өзінің қайсар мінезімен мойымайтын. Тағдырының берген сыйына көнетін. Қоғамдық ортаға шыққысы келмесе де, адамдармен қарым-қатынас құрмаса да төзімділікпен шыдайтын. Әңгіме барысында полигоннан зардап шеккендерді бір жиынға жинайды. Сондағысы ауыл тұрғындары мүгедек қыздың жағдайын басқа күндері елемеседе, атаулы күнде оны ауыл тұрғындары сол жиынға шақырғанды жөн көреді. Алайда Ләйлә бас тартады. Мысалы алып қарайтын болсақ, бұндай мәселе қазіргі қоғамда да бар. Ақыр соңында қыз қатты ауыр халге ұшырайды. Төсек тартып жатып қалады. Оның сырласы ай келіп, өзінің жарық бейнесімен қыздың жанарын нұрландырады.

«Ай да, қыз да бір-бірімен ажыраса алмай, бірін бірі қимай ұзақ айналасы. Жарық Ай Ләйлә-қызды қара жерге қимады. Ләйлә да алғаш рет Айды түн қойнына қимаған. Ұзақ кідірістен кейін, екеуінің бір-біріне деген тартылыс сезімі әлсірей берді. Екеуі екі тіршіліктің елшісіндей елеідеп, алшақтап қашып бар жатты.

Жап-жарық Ай қыз бен жерді айналып, алыстап барады. Ләйлә-қыздың жанары Айға қадалған қалпы айрылғысы келмеді. Соншалық қиналып жатып тырысып еді, жігері жететін емес. Бойына біткен күш-қайрат мүлдем азайып барады, бітіп барады. Қыз бетіне түскен Ай сәулесінен самайына қарай құлап, жол салып, дөңгелеп жатқан көз жасы анық көрінеді. Жанарындағы көлкілдеген жастың әсері ме, қыз көзінің сәулес азайып кеткенедей болды. Жанталасып, егде қолдарымен көз жасын сүртіп тастауға тырысып еді, қолғалтпады. Ләйлә-қыз мұнайып, жанарын бір жұмып, дем алып тағы ашамын деген, бірақ...

Жан тапсырған төсектегі қыз суретін ұзақ айналаған Ай биіктеп, жылжып кетті. Мәңгілік қоштасып кетті. Екі тіршілік:

Бірі – жер баласы, бірі – түн баласы» [7, 111], – автор бұл сюжетте ай мен қыздың мәңгілікке қош айтысатын бейнесін суреттейді. Ақырында қыз ауыр халден көз жұмады. Қоғамдық стереотип мәселесі бейнеленген. Яғни, мүгедектер қатары қоғамнан тыс қалатыны. Қоғамда әйел дауысының болмауы.

Жазушы Омарова Мадина Мырзахметқызы «Қария», «Ана ғұмыр», «Қара қыз», «Балалық шақ» шығармалар желісінде кездесетін қоғамдық стереотиптер мен теңсіздік мәселелері: жазушы туындысы әйелдің тағдыры, ана мен әженің бейнелері сондай-ақ өзінің басынан кешкен оқиғаларын суреттеген. «Ана ғұмыр» әңгімесінде әжесінің тәрбиесін көрген жас қыздың оқиғасы. Анасыда, әкесіде, әжесі бола білген асыл жанның кейіпін автор жақсы суреттеген. Жеті жасқа толған шағында әкесі дүниеден озады. Қанша жерден бала дегенмен, ең жақын адамының бұл күйі оған да әсер етіп, ақырындап алаңсыздық орнын мұн, әлдебір көмескі бақытсыздық сезімі жайлай бастады [9, 5]. Бұл үлкен қайғы әжесіне ауыр соғады. Қоғамның тылсым күштері әжені әлсіретіп жібереді. Анасы отыз төрт жасында төрт баламен жесір қалады. Сондағы қоғамдағы жесір тағдыры. Шығарма желісінде анасы қазіргі шынайы өмірдегі сияқты балаларын асырау үшін екі жерде жұмыс істеп күндерін көреді.

Автор шығармада әрбір әйел кейіпкерінің ішкі әлемін, әйелдің қоғамдағы орнын, оның қиындықтарға және қуаныштарға төтеп бере алатындығын, сондай-ақ нәзіктігімен және өзіндік жеңіл сарынмен сипаттаған. Автор шығармасында қоғамның ішіндегі нәзік жандыларға ерекше көңіл аударған. Психологиялық жай-күйін сипаттаса да, қоршаған ортаның әсерін, қоғамдағы әйелдерге қатысты стереотиптер мен қиындықтарды ашудың

тетігін таба білген. Шығарма кейіпкерлері өмір жолында әрқашан күрескер, өз жолын табуға тырысатын, бірақ сонымен бірге жан дүниесімен күресетін нәзік жандылар образын құрастырған. Және де әйел адамының бостандығын, құқықтарын қорғаудан бөлек, ана кейіпіндегі образдарды жақсы суреттеген. Мысалы «Қара қыз» әңгімесінде жас қыздың бейнесінің сомдалуы. Өмірдің түрлі қырларына төтеп бере алатындығы, төзімділігі баса назарда бейнеленген.

Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А. Кемелбаева, М. Омарова әйел адамының жанашыр жыршылары нәзік жандылардың қайсарлығы мен батырлығын, махаббат пен пәктікті қатар алып жүретінін дәлелдеп кеткен. Мысалы, Құран Кәрімде Алла тағала: «Ей адамдар, сендерді еркек пен әйел етіп жараттық және бір-бірлерінді біреулерің үшін сендерді ұлт пен ұлыстарға бөлдік [10, 23], – дейді. Яғни бұл аятта ер адам ғана жоғарғы дәреже де тұрады деген мағына жоқ. Жоғарыда айтып өткендей әйел адамы тек үй шаруашылығы мен айналысып ғана қоймай көптеген функцияларды атқара алатыны дәлелденген. Біздің қоғамда бір қағида бар, ер адам жасаған дүниені әйел адам жасай алмайды немесе әйел адамы жасайтын дүниені ер адам жасай алмайды деген ұғым қалыптасқан. Табиғи айырмашылықты алатын болсақ, әрине ер адам бала көтеру, бала емізу секілді функцияларды атқара алмайды. Ол табиғаттың аспектісі. Әйел адамы да сол сияқты ер адамының табиғатынан жаратылған функцияларын атқара алмайды.

Қазіргі таңда қоғамдық теңдікке, зорлық-зомбылық мәселесіне арналған көптеген халықаралық конвенциялар мен заңдар бар. Гендерлік зорлық-зомбылық немесе әйелге қатысты зорлық-зомбылық құрбандарына қатысты көптеген таптаурын бар, бірақ іс жүзінде мұндай жағдайлар кез келген әйелде болуы мүмкін [11]. Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары ол кезкелген қоғамдық тап өкілдері бола алады. Яғни олар ауқатты немесе кедей, білімді немесе сауатсыз, тұрмыста немесе басы бос болу. Авторлардың шығарма желісін талдаған кезде жеке басының бас бостандығы, еркіндігі, қоғамда беретін дауысының бар екендігі айдан анық суреттелгенің көрдік. Бүгінгі таңда БҰҰ жүйесінде жиырмадан астам халықаралық конвенциялар қабылданды, олар қоғамдық өмірдің түрлі салаларында: саяси, экономикалық, әлеуметтік, білім беру және мәдениет салаларында әйелдердің және балалардың құқықтық мәртебесін реттейді [12]. Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А. Кемелбаева, М. Омаровалардың жазған туындыларынан теңдікті орнату үшін кейіпкерлер түрлі кедергілер мен қиындықтарға төтеп бере алды. Жаңағы аталмыш туындылар әлеуметтік ортаны өзгертуге, адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге, қоғамның жалпы дамуы мен өркендеуіне септігін тигізетіні айдан анық. Өткен ғасырларда бүтін бір ауылдың, елдің, халықтың анасына айналған дана, ақылды, көреген Домалақ ана, Зере әже, Ұлжан аналар қай заманда да қазақ әйелінің озық үлгісі болып қала бермек [13].

ҚОРЫТЫНДЫ

Ш.Бейсенова, Р.Мұқанова, А. Кемелбаева, М. Омарова сынды жазушыларымыздың шығармашылығымен танысқанда әркез әйел мәселесінің жоғарғы деңгейде тұрғанын байқай аламыз. Қоғамдағы түрлі стереотиптерге төтеп бере алған, ойларын ашық түрде жеткізе алған, ер мен әйел арасындағы теңсіздік мәселесіне де көңіл бөле отыра, шығармаларындағы кейіпкерлерін батыр етіп сомдаған. Қазір қоғамда теңсіздік мәселесі жоғарғы деңгейді зерттеліп келе жатыр.

Бұл авторлардың туындыларын оқыған сәттен-ақ нәзік жандылардың ішкі жан дүниесі мен қатар рухани көрінісін патриархалды еркіндікті ту ететінін байқауға болады. «Сүзгенің соңғы күндері», «Мәңгілік бала бейне», «Қоңырқаз» шығармаларындағы негізгі мазмұн әйел адамдарының жеке тағдыры сонымен қатар тұтас бір ұлттың, қоғамның негізгі символы ретінде көрсетілді. Олар сана мен әлеуметтік әділетсіздікке қарсы үн қатып, шығарма кейіпкерлері арқылы адам құқықтарын, ар-ожданын, еркіндік сияқты маңызды мәселелерді көтерді. Авторлардың шығармаларындағы нәзік жандылар бейнесі табиғатпен үндес, сыршыл, рухани ізденіс үстіндегі тұлға ретінде бейнеленеді.

Әдебиет әлеміндегі теңсіздік мәселесі көбінесе, адамның әлеуметтік статусына, жынысына, этникалық тегіне, білім деңгейіне, мүмкіндіктеріне және басқа да факторларға байланысты қалыптасады. Мақалада жазушыларымыздың жазған шығармасындағы әйел тақырыбы қазіргі қоғамдағы болып жатқан мәселелерді салыстырмалы түрде шығарма желісімен айшықтап зерттелді. Ер мен әйел арасындағы көшбасшылыққа талас, нәзік жандылардың қоғамға дауыс бере алу құқықтары, тұрмыстағы зорлық-зомбылық мәселесі қарастырылды. Этникалық және ұлттық, әлеуметтік теңсіздік түрлеріне байланысты айырмашылықтары көркем шығармада қалай берілгені туралы әдеби талдау арқылы көрсетілді. Мақалада әйел затының батырлығы, байсалдылығы талданды. Жазушыларымыздың жазған әр шығармасы қазіргі қоғамдағы жас қыздарға деген ізгі ниетпен парасатылықты дәріптейді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қарабаев Ш. Әлеметтану негіздері: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2007. – 528 б.
- 2 Özakin D. Feminist hareketin dünya edebiyatındaki bir yansıması olarak «Kadın Gotiği» // Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Халықаралық әлеуметтік ғылымдар журналы. 2021. – 96-113 б.
- 3 Zhumatayeva A.N. Gender discourse in Abay's poetry // Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті хабаршысы. №3. – 2023. – 452-469 б. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3>
- 4 Odette Kelada. Challenging Voices: Listening to Australian Women Writers across Time to Understand the Dynamics Shaping Creative Expression for Women Writing Today // Базель, Швейцария. № 4 (3). – 2024. – 197-213 б. DOI: <https://doi.org/10.3390/literature4030015>
- 5 Abisheva Zh.R. The Kazakh wife and gender policy // «Қазақстандағы гендерлік саясат: билік пен қоғам» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. – 2010. – 178-180 б.
- 6 Бейсенова Б. Туған үйдің түтіні. Таңдамалы шығармалар. – Астана: Фолиант, 2011. – 464 б.
- 7 Кемелбаева А. Таңдамалы: әңгімелер, повесттер. – Астана: Фолиант, 2024. – 392 б.
- 8 Мұқанова Р. Шатыр астындағы мен. Әңгімелер мен драма. – Алматы: Жазушы, 2008. – 288 б.
- 9 Омарова М. Ана ғұмыр: проза. – Алматы: Жалын, 2009. – 128 б.
- 10 Imambai D. Gender policy and women in Kazakh society // AQIQAT ұлттық қоғамдық-саяси журнал. №3. – 2018. – 16-24 б.
- 11 Айдарбаева М. Гендерлік теңдік: зорлық-зомбылықтың түрлері мен профилактикасы. URL: <https://azattyq-ruhy.kz/society/48374-genderlik-tendik-zorlyk-zombylykty-n-turleri-men-profilaktikasy> (қаралды: 22.12.2022).
- 12 Qorganbaeyeva E.A. Theoretical and legal issues of protecting the rights of women and children // Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің хабаршысы. №1 (45). – 2020. – 16-17 б.
- 13 Төлегенқызы Ж. Искер әйелдер отбасын да, отанын да өрге сүйреп жүр // Semey tany. № 116 (19296). – 2022. – 6 б.

Материал баспаға түсті 09.01.2025

Проблемы общественных стереотипов и неравенства в произведениях (Ш. Бейсенова, Р. Муканова, А. Кемелбаева, М. Омарова)

С.Е. Мубаракова

«Alikhan Bokeikhan University» докторант, Семей, 070000, Казахстан

В статье рассматриваются основные стереотипы и неравенство в обществе как одна из актуальных и социальных проблем современности. В форме исследования из произведений наших писателей, таких как Шарбану Бейсенова, Роза Муканова, Айгуль Кемелбаева, Мадина Омарова, иллюстрируются трудности женщин в обществе, путь их

становления как личности, проблемы неравенства. В ходе исследования также рассматриваются этапы разделения видов стереотипов в обществе, сравнительные методы. Цель статьи – проблема феминизма в литературных произведениях, а также через глубокий анализ социального стереотипа, выявление его причин и последствий в обществе. Литература – это зеркало общества. Изучение основных идей и ключевых моментов, формирующихся в литературных произведениях, глубины и многогранности проблемы социальных явлений и неравенства. Проблема социального неравенства всегда была одной из самых важных тем в области литературы. Он также служит эффективным средством обращения к различным проблемам, происходящим в обществе, в борьбе с несправедливостью. Как показаны в произведениях Шарбану Бейсеновой «Последние дни Сузги», «Казахские девушки», пьеса Розы Мукановой «Образ вечного ребенка», повесть Айгуль Кемелбаевой «Кара Кыз», Мадины Омаровой «Ночное небо», «Акку арман». В сети сочинений дается представление о том, как женщины – писатели формировали типичные образы, сходства, сопоставления. В статье показано, что социальные проблемы в ключевых этапах истории человечества, в том числе неравенство, способствуют улучшению, изменению общества через сеть произведений, затрагивая вопросы стереотипов.

Ключевые слова: стереотип, проблема неравенства, феминизм, типичный образ, социальное неравенство.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Карабаев Ш. Основы мировой науки: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2007. – 528 с.
- 2 Özakin D. Feminist hareketin dünya edebiyatındaki bir yansıması olarak «Kadın Gotiği» // Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Международный журнал социальных наук. 2021. – 96-113 с.
- 3 Zhumatayeva A. N. Gender discourse in Abay's poetry // вестник Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана. №3. – 2023. – 452-469 с. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3>
- 4 Odette Kelada. Challenging Voices: Listening to Australian Women Writers across Time to Understand the Dynamics Shaping Creative Expression for Women Writing Today // Базель, Швейцария. № 4 (3). – 2024. – 197-213 с. DOI: <https://doi.org/10.3390/literature4030015>
- 5 Abisheva Zh. R. Kazakh wife and gender policy // Международная научно-практическая конференция «Гендерная политика в Казахстане: власть и общество». 2010. – 178-180 с.
- 6 Бейсенова Б. Дым родного дома. Избранные произведения. – Астана: Фолиант, 2011. – 464 с.
- 7 Кемелбаева А. Избранное: рассказы, повести. – Астана: Фолиант, 2024. – 392 с.
- 8 Муканова Р. Я под крышей. Рассказы и драма. – Алматы: писатель, 2008. – 288 с.
- 9 Омарова М. Жизнь матери: проза. – Алматы: Жалын, 2009. – 128 С.
- 10 Imambai D. Gender policy and women in Kazakh society // aqiqat Национальный общественно-политический журнал. №3. – 2018. – 16-24 с.
- 11 Айдарбаева М. Гендерное равенство: виды и профилактика насилия. URL: <https://azattyq-ruhy.kz/society/48374-genderlik-tendik-zorlyk-zombylyktynturleri-men> profilaktikasy (просмотров: 22.12.2022).
- 12 Qorganbaeyeva E. A. Theoretical and legal issues of protecting the rights of women and children // вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета. №1 (45). – 2020. – 16-17 с.
- 13 Тулегенкызы Ж. Деловые женщины тащат за собой и семью, и Родину // Semey tany. № 116 (19296). – 2022. – 6 с.

Материал поступил в редакцию журнала 09.01.2025

Problems of social stereotypes and inequalities in works (Sh. Beisenova, R. Mukanova, A. Kemelbayeva, M. Omarova)

S. Mubarakova

«Alikhan Bokeikhan University», doctoral student, Semey, 070000, Kazakhstan

The article examines the main stereotypes and inequality in society as one of the urgent and social problems of our time. In the form of research from the works of our writers, such as Sharbanu Beisenova, Rosa Mukanova, Aigul Kemelbayeva, Madina Omarova, the difficulties of women in society, the path of their formation as individuals, and the problems of inequality are illustrated. The study also examines the stages of separation of types of stereotypes in society, comparative methods. The purpose of the article is the problem of feminism in literary works, as well as through an in – depth analysis of a social stereotype, identifying its causes and consequences in society. Literature is a mirror of society. The study of the main ideas and key points emerging in literary works, the depth and versatility of the problem of social phenomena and inequality. The problem of social inequality has always been one of the most important topics in the field of literature. It also serves as an effective means of addressing various problems occurring in society in the fight against injustice. As shown in the works of Sharbanu Beisenova «The Last Days of Suzga», «Kazakh Girls», the play by Rosa Mukanova «The Image of the Eternal Child», the novel by Aigul Kemelbayeva «Kara Kyz», Madina Omarova «Night Sky», «Akku arman». The essay network gives an idea of how women writers formed typical images, similarities, and comparisons. The article shows that social problems at key stages of human history, including inequality, contribute to the improvement and change of society through a network of works, addressing issues of stereotypes.

Key words: stereotype, inequality problem, feminism, typical image, social inequality.

REFERENCES

- 1 Karabaev Sh. Fundamentals of World science: a textbook. – (Almaty, 2007) – 528 [in Kazakh]
- 2 Özakın D. Feminist hareketin dünya edebiyatındaki bir yansıması olarak [«Kadın Gotiği» // Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. International Journal of Social Sciences]. 2021. – 96-113 [in Turkey]
- 3 Zhumatayeva A.N. Gender discourse in Abay's poetry // [Bulletin of the Abylai Khan Kazakh University of international relations and world languages]. №3. – 2023. – 452-469 p. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3> [in Kazakh]
- 4 Odette Kelada. Challenging Voices: Listening to Australian Women Writers across Time to Understand the Dynamics Shaping Creative Expression for Women Writing Today // Basel, Switzerland. № 4 (3). – 2024. – 197-213 DOI: <https://doi.org/10.3390/literature4030015> [in Switzerland]
- 5 Abisheva Zh. R. Kazakh wife and gender policy // International scientific and practical conference «Gender policy in Kazakhstan: government and society». 2010. – 178-180 [in Kazakh]
- 6 Beisenova B. The smoke of her native home. Selected works. – Astana: Foliant, 2011. – 464 p. (Almaty, 2008) [in Kazakh]
- 7 Kemelbaeva A. Favorites: short stories, novellas. – (Astana, 2024) – 392 [in Kazakh]
- 8 Mukanova R. I'm under the roof. Short stories and drama. – Almaty: writer, 2008. – 288 p. (Almaty, 1994) – 209 [in Kazakh]
- 9 Omarova M. The life of a mother: prose. (Almaty, 2009) – 128 [in Kazakh]
- 10 Imambai D. Gender policy and women in Kazakh society // Aqiqat National Socio-political Journal. №3. – 2018. – 16-24 [in Kazakh]
- 11 Aidarbayeva M. Gender equality: types and prevention of violence. URL: <https://azattyq-ruhy.kz/society/48374-genderlik-tendik-zorlyk-zombylyktyn-turleri-men-profilaktikasy> (views: 22.12.2022). [in Kazakh]
- 12 Qorganbaeyeva E. A. Theoretical and legal issues of protecting the rights of women and children // [Bulletin of the Kazakh Humanitarian and Legal Innovation University]. №1 (45). – 2020. – 16-17 [in Kazakh]

13 Tulegenkyz Zh. Business women drag their family and Homeland with them // Semey tany. № 116 (19296). – 2022. – 6 [in Kazakh]

Received: 09.01.2025

MFTAP 17.82.20

DOI: [10.59102/kufil/2025/iss3pp286-298](https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp286-298)

К.А. Мусабеков¹, Г.Д. Кошикбаева¹, Ш.Е. Алтынбеков¹

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, 160000, Қазақстан Республикасы

Ш. МҰРТАЗАНЫҢ «БЕСЕУДІҢ ХАТЫ» ДРАМАСЫНЫҢ ПОЭТИКАСЫ

Мақалада жазушы Шерхан Мұртазаның «Бесеудің хаты» драмасының поэтикалық ерекшелігі талданған. Мақаланың басты мақсаты – драмадағы көркемдік элементтер арқылы жасалған жалпы поэтикалық ерекшелікті саралау арқылы жазушының шығармашылық шеберлігі мен көркем бейне сомдау ерекшелігін ашу.

Ғылыми жұмыстың негізгі идеясы – Шерхан Мұртазаның «Бесеудің хаты» пьесасының ерекшелігін саралай отырып, қазіргі қазақ әдебиетінің драматургия саласындағы поэтикалық өсу жолын дәйектеу.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеу еңбектері алынды. Атап айтсақ, М. Әуезов, Р. Нұрғали, А. Тымболова, Т. Пентер, А. Софер, О. Николаева және тағы басқа зерттеушілердің еңбектері алынды.

Зерттеу барысында жазушы Шерхан Мұртазаның «Бесеудің хаты» драмасындағы ұлттық реңк, жазушы ұстанымы, көркемдік ерекшелігі және жалпы қазақ елі тарихының трагедиялық жағдайдағы ұлт ардақтыларының халық үшін еткен қызметтері талданып, жаңаша сипаты ашылды. Жазушының поэтикалық тілі арқылы жасалған көркем бейнелердің ерекшеліктері талданды.

Зерттеу кезінде талдау, бақылау, фактіге негізделген материалды саралау және жүйелеу барысында сипаттау әдістері пайдаланылды.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы – жалпы қазіргі қазақ әдебиетінде поэтика терминінің мәнін толық ашатын және оның зерттеу нысаны ретінде қалыптасқан теориялық ұғымдардың мағынасын аша түсу арқылы драматургиялық шығармаларды жаңаша талдау үлгісін көрсетуінде.

Жұмыс қорытындыларының практикалық маңыздылығы – бұл мақаланы жоғары оқу орындарындағы қазіргі қазақ әдебиетінің драматургия саласын оқыту кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдалануға болады.

Кілт сөздер: драматургия поэтикасы, ұлттық реңк, идея поэтикасы, композиция поэтикасы, драмалық тартыс, трагедиялық.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Әдеби шығармалардың құрылымы және оларда қолданылатын эстетикалық құралдар жүйесі, сондай-ақ оларды өзгертудің тарихи заңдылықтары, авторлық ойды көркем түрде жүзеге асырудың мүмкін жолдары туралы әдебиет теориясы ғылымының бөлімі поэтика деп аталады. Жалпы әдебиет теориясында поэтика ұғымы үшке бөлініп қарасырылады, алғашқысы теориялық поэтика немесе макропоэтика деп аталып, онда шығарманың теориялық ерекшелігі, көркем мәтіннің құрылымы, бейнелік ерекшеліктері зерттеледі. Екінші жеке поэтика немесе микропоэтика белгілі бір әдеби шығарманы зерттеумен айналысады. Үшіншісі тарихи поэтика әртүрлі халықтардың әдебиеттеріндегі поэтикалық әдістердің эволюциясын зерттейді.